

Kulturkrönikor:

När Sverige gav järnet

PUBLICERAD: [06-12-17]

I en tidigare söndagskrönika, som behandlade samlingsverket "Valloner - järnets människor", skrev jag: "Utan vallonerna sägs järnbruken knappast ha uppnått den höga kvalitet som blev fallet och utan det effektiva bergsbruket, som levererade vapen och gav exportinkomster hade Sverige inte kunnat föra de framgångsrika krig som ledde till uppkomsten av ett svenskt stormaktsvälde."

Nu finns en ny bok, "När Sverige gav järnet" som utvecklar närmare sambandet mellan järnhanteringen, vallonerna och uppkomsten av ett svenskt stormaktsvälde. Författaren heter Yngve Palmgren och torde vara känd för historieintresserade i Gävle och Sandviken. Han var lektor i historia i Sandviken och skrev om historia i Arbetarbladet. Han har också gett ut flera böcker, varav jag anmält två, "E. M. Remarque och det stortyska riket" och "Ankarbruket", som handlade om Söderfors.

Målning av Gustav II Adolf, konung av Sverige.

Palmgren utgår från engelsmannen Michael Roberts syn på den svenska stormaktstiden, som enligt honom omfattade åren 1560-1721 men att rötterna gick längre tillbaka i tiden, hur långt som helst verkar det i Palmgrens bok. Han tar för övrigt upp inte bara utvecklingen inom järnhanteringen utan beskriver också politisk och social utveckling fram till Westfaliska freden och dess närmaste följder. Palmgren är ytterst beläst och nog märks de pedagogiska dragen från hans tid som gymnasielärare.

Den röda tråden utgörs av det ömsesidiga förhållandet mellan statsmaktens agerande och metallernas växande betydelse. Här kommer man in på Gustav Vasa. Han ansåg att alla malmtillgångar var statens egendom och att det fanns ett samband mellan bergshanteringen och behovet av vapen. "Sveriges storhet kom att baseras på metallförekomsterna", konstaterar Palmgren, som dock är alltför snäll mot kungen. Han har tydligen inte läst Lars-Olof Larsons bok, där Gustav Vasa utpekas som en tyrann.

I förlagsreklamen (Atremi) påpekas paradoxen att en pacifist och republikan skriver om kungar och krig. Och så välvilligt. Om Gustav II Adolf tycker Palmgren: "Ingen förnekar Gustav II Adolf heroiska insats och hjälteroll". Andra bedömare har tyckt likadant. Storföretagaren Louis de Geer, som 1627 flyttade till Sverige skrev i ett brev till Liège: "Så stort är denne mans snille, att det ej till en hundradel kan uttryckas med ord". Åtskilliga historiker har en positiv uppfattning om Gustav II Adolf.

Det var under Gustav Adolfs regeringstid som Sverige trängde undan Danmark som Nordens starkaste makt. Danmark hade länge fördelarna på sin sida, den bästa och bördigaste jorden (Skåne hörde ju till 1658 till Danmark). I jämförelse med Danmark var Sverige ett fattigt land, som därtill omfattade ett ännu armare område, Finland. Men i Sverige fanns lokaliseringfaktorer, som skulle ändra på balansen, rika malmfyndigheter, stora skogar för utvinning av träkol och lämpliga vattendrag för energiutvinning.

Vändpunkten kom 1613 med freden i Knäred, som avslutade ett av de otaliga krigen mellan Danmark och Sverige. Sverige fick betala ett krigsskadestånd på en miljon riksdaler som lösen för fästningen Älvsborg. Avsikten var tydlig, Sverige skulle avspärras från den enda kontakten med Västhavet och det var inte meningen att Sverige skulle kunna betala. En

progressiv inkomstskatt räckte inte. I det läget lånade Sverige de resterande pengarna från Nederländerna och därmed inleddes ett intensivt samarbete mellan de båda länderna.

Knäred fick Gustav II Adolf att inse att Sverige tvingats föra preventivkrig med hjälp av de resurser som fanns i landet, därav beslutet att engagera sig i trettioåriga kriget. I stället för att invänta ett befarat anfallskrig från Polen måste Sverige föra krig på kontinenten och där förse sig med nödvändiga resurser. Men Palmgren betonar, överraskande nog, religionens roll i sammanhanget. Gustav II Adolf var djupt religiös och han kan mycket väl vilja bistå sina trosfränder i Tyskland, lutheranerna, från att uppslukas av katolikerna.

För Gustav II Adolf var det inte bara viktigt att landet måste vidgas för att komma ur sitt instängda läge för att öka handelsmöjligheterna. Han måste också reorganisera militären och även här fick han hjälp från Nederländerna. Gustav Adolf kopierade och fulländade Moritz av Oraniens krigstaktik. Den hade utvecklat en helt ny krigstaktik med stor rörlighet och högt uppdriven eldverkan. Med hjälp av denna taktik vann Gustav II Adolf jättesegern vid Breitenfeld i augusti 1631, men stupade som bekant vid Lützen i november året därpå.

Så till den andra hjälten i Yngve Palmgrens bok, Louis de Geer. Namnet kommer från en liten bäck, Geer, som rinner ut 30 km väster om Liège. Den förste kände Louis de Geer levde 1445-1528 och blev adlad för sina militära bedrifter. Den med tiden svenske de Geer gifte sig 25-årig med Adrienne Gérard. Tillsammans fick de 16 barn varav sex pojkar och fem flickor överlevde honom och uppnådde vuxen ålder. Släkten lever kvar. I modern tid finns en statsminister de Geer och en försvarsminister de Geer.

Louis de Geer torde ha varit Sveriges mest driftige entreprenör någonsin. Ekonomhistorikern Eli F. Heckscher, som Palmgren tydligen använt sig av är full av beundran. I "Svenskt arbete och liv" kan man läsa: "Han drev alla slags manufakturverksamhet, mässingsbruk, ståltillverkning, bleckslageri, trådslageri, pappersbruk, klädesfabrik hade stort skeppsrederi och skeppsbyggeri samt företog två stora, ryktbara flottutrustningar för Kronans räkning under danska kriget 1644-45".

Yngve Palmgren är likaså imponerad: "Kriget krävde människor, inte bara på slagfältet ute i Europa utan också hemma vid hyttorna, i smedjorna och gjuterierna. I det avseendet är det tvivelaktigt om någonsin en enda person har utövat ett sådant inflytande i Sverige som Louis de Geer. Han framstod här inte bara som främste långgivare och finansiär. Han var också landets störste bruksägare och reformatör av järnhanteringen. Samtidigt drev han handel med spannmål, salt."

Man frågar sig onekligen vad som drev fram denna väldiga aktivitet och inte oväntat framhåller Palmgren de Geers kalvinistiska tro. Denna gjorde att han trodde sig vara en av de utvalda, något som förpliktigade honom till oavbruten handling. Detta förenades med ett starkt drag av sparsamhet, som inte uteslöt stora satsningar. Kort sagt egenskaper som anses ha stimulerat Nederländernas och Storbritanniens ekonomiska frammarsch. På 1600-talet var Nederländerna Europas i särklass modernaste land.

Louis de Geer hade känsla för utbildningens betydelse. Med hjälp av Gustav Adolf fick han rätt att upprätta skolor för sina vallonska landsmän. Bildningsnivån på de svenska vallonbruket blev också högre än i övriga Sverige, vilket möjliggjorde ett socialt avancemang. Detta kan i sin tur förklara varför vallonerna trots sitt ringa antal lyckats behålla sin identitet i trehundra år. En annan faktor är att vallonernas arbetsplatser i Sverige var relativt isolerade.

Louis de Geer och vallonerna tog med sig typiskt holländska värderingar och beteenden. De

förenade hänsyn till naturen med effektivitet. Deras ordningssinne, flit och anpassningsförmåga gjorde dem värdefulla i samhällsutvecklingen. Ännu i dag vittnar de många vallonbruken, kanske mest de i Uppland med dess naturliga förutsättningar med rikligt tillgång på järnmalm (Dannemora), mindre fall och forsar om vikten av impulser utifrån för att främja företagsamhet och välstånd.

Yngve Palmgren har på ett förnämligt sätt framhållit detta i sin bok. Med tanke på hans ålder, 86 år, är jag oerhört imponerad av hans prestation. Samtidigt känner jag ett visst vemod. Yngve Palmgren är kanske den siste av sitt slag, gymnasielektor som inte bara undervisar i skolan utan också framträder för allmänheten genom föreläsningar, tidningsartiklar och böcker. Sådana folkbildare vill vi se mer av.

LENNART ÖDEEN